

APIE ŽMOGIŠKUMĄ BRONIAUS RADZEVIČIAUS NOVELĖSE

[...]

Vienas ryškiausių pavyzdžių, kaip asmenybės integralumas ir turtingumas uždeda žmogiškumo antspaudą visai kūrybai, yra Broniaus Radzevičiaus proza. Apie jo romaną *Priešaušrio vieškeliai* čia nekalbėsiu, nes turėčiau liesti daugybę kitų problemų, kurios sudaro šio kūrinio prasmę. Žmogiškumas ten yra tik viską apšviečianti šviesa, lakmuso popierėlis, išryškinantis tikrumo ir dirbtinumo recidyvus. O novelėse žmogiškumas vaidina kaip ir kokį savarankišką vaidmenį, tampa pagrindiniu kūrinio motyvu, vaizdavimo objektu.

Jeigu reikėtų papasakoti Radzevičiaus novelių siužetus, nurodyti, kokius žmones jis vaizduoja, kokius klausimus kelia, būtų be galo sunku, o gal ir neįmanoma. Norėdami tokiu būdu nusakyti novelių turinį, būtume priversti griebtis scholastikos, kartoti banaliausius dalykus arba daryti išvadą, kad tose novelėse nieko ypatingo nėra, kad jos viena į kitą gerokai panašios – lyg dienoraščio puslapiai. Bet taip sakydami jaustume, kad kažko vis dėlto neužčiuopiame, nes kūrinijų tekstas stipriai veikia. Veikia ne tuo, ką galima išdėstyti literatūros terminais, o tam tikra žmogiškumo atmosfera, kuri iš jų sklinda.

„[...] Kūrybos prigimtis giliai humanistinė“; „[...] kartais pagalvoji, ar neatšimpa pats žmogiškiausias iš žmogiškiausių menininko jausmas – meilė artimui“; „Ar dažno iš mūsų eilutėse plazda toks gilus žmogiškumas?“ –

tai vis Radzevičiaus mintys iš atsakymo į literatūrinę anketą¹. Jos pakankamai aiškiai rodo autoriaus kūrybos kryptį.

Radzevičiaus novelių prasmės klodai formuojasi ant paprastų pagrindų – autoriui prisilietus prie eilinių reiškinių, atsiminimų fragmentų, gamtos garsų, nebylių daiktų. Pradinis impulsas ne tiek svarbus. Svarbiausia, kad jis išjudina labai mobilios ir imlios psichikos pasakotoją, kuriam viskas atrodo prasminga.

Visi daiktai sklidini paslapčių, visi jie apstoja mane, gestikuliuoja ir šaukia. [...] Kiekvieno daikto skambėjimas toks, kad net nesinori paliesti. [...] Susigūžęs į kamuolėlį, pasinėręs į tylą, klausaisi garsų, kurie kadaise nuaidėjo tik tau. [...] Išbarstytos, dingusios akimirkos, sklidinios neaiškaus laukimo, sustingo ant atsitiktinių veidų, namų, medžių, miško kontūrų ir, blykstelėjus saulei, išryškėjo kaip šauksmas daiktų, saugančių prisiminimus [...].²

Tas „virpantis“ autoriaus, pasakotojo, herojaus (šias kategorijas Radzevičiaus novelistikoje galima tik sąlygiškai išskirti) kontaktas su aplinka atveria įvairiausias žmogaus būsenas: džiaugsmą ir skausmą, ekstazę ir liūdesį, pažinimo palaimą ir nežinios kartėlį, norą įveikti vidinius priešus ir kritimą į tamsią desperacijos bedugnę, trumpiau kalbant, – visą spektrą išgyvenimų, tokių atvirų ir tikrų (žodis „tikras“ yra lyg koks Radzevičiaus vertybinis matas), kad jie nejučiomis įtraukia mus į savo magnetinį lauką, padaro kuriam laikui tiek pat pastabius, toliaregius, dvasingus, viską suprantančius kaip ir pats pasakotojas. Įtraukia, žinoma, jeigu mes neturime sustabarėjusių tiesų apie gyvenimą ir literatūrą, jeigu sugebame atvira širdimi pasiduoti autoriaus sugestijai ir jeigu tie dalykai, apie kuriuos jis šneka, mums

¹ *Dešimt klausimų rašytojams*, Vilnius: Vaga, 1986, p. 287–289.

² B. Radzevičius, *Link Debesijos*, Vilnius: Vaga, 1984, p. 83–84.

bent kiek brangūs ir pažįstami. Radzevičius užuominomis ir nutylėjimais pirmiausia apeliuoja į savo kartos skaitytoją; kitos kartos žmogus ne kiekvienos užuominos prasmę suvoks ir ne kiekvieną tiksliai iššifruos.

Radzevičius negina jokių abstrakčių idėjų ar idealų (vienintelis toks idealas galėtų būti humanizmas). Tiesa, kartais jis bando stichiškus dvasinio gyvenimo protrūkius įsprausti į kokias logines formules, bet tai būna retai („Kova“). Šiaip jo novelės mažai susiliečia su tomis aktualijomis, kurios tezių ar išvadų forma ateina į mūsų sąmonę per įvairiausių informacijos kanalus. Jam nerūpi nei atrinkti iš gausybės išvadų sau artimesnes, nei parodyti savo santykį su jomis. Jo tikslas – žodžiais paversti dvasios spurdėjimą, atsirandantį kūrybinio pakilimo akimirką, spurdėjimą, kurį gal patiriame kiekvienas, bet dažniausiai pasmerkiame nežinia ir išnykimui. Sustabdyti šitą spurdėjimą, užfiksuoti jį ir per užfiksuotus vaizdus dar kartą žvilgtelėti į save, nutiesti jais tiltą į kito žmogaus sielą – toks yra pagrindinis Radzevičiaus uždavinys. „Kurti, kaip ir gilintis į knygas, paskatino noras susigaudyti aplinkoje ir savy“¹, – rašo jis.

Žinoma, galėtume išskaičiuoti daugybę vertybių, kurias rašytojas nedvejodamas teigia (jautrumas, tolerancija, užuojauta, stoicizmas, savigarba, sąžinė ir t. t.), bet toks išskaičiavimas beveik nieko nepasakytų apie jo žmogiškumo sampratos savitumą. Tą savitumą sudaro ne žinomų vertybių teigimas, o subtiliai parodytas jų formavimosi procesas: pagrindas, ant kurio jos iškyla, ir forma, kurią jos įgyja. Užjausti nelaimingą žmogų yra kiekvieno rašytojo pašaukimas, ir tokia užuojauta kūrinyje ne tik nieko nestebina, bet kartais ir nebejaudina. Ją suprantame kaip standartinę pareigą, kultūringos visuomenės moralinę normą, kurios ir patys dažniausiai laikomės arba bent jau įsivaizduojame, kad laikomės. Todėl žmogiškumo ribų ji nebeišplečia. Kas kita, kai pamatai, jog autoriui skauda širdį dėl tokių dalykų, dėl kurių ne tik nesijaudinai, ne tik nejautai kaltės, bet ir nepastebėdavai.

Kai sąžinė graužia dėl padarytos niekšybės ar pražudyto likimo – tokia graužatis priklauso klasikinei humanizmo sampratai, ir ją akcentuodamas rašytojas tos sampratos nei atnaujina, nei papildo. Visai kas kita, kai jis neranda vietos dėl to, kad per aplaidumą išmėtė senelės numegztus megztinius. Išmėtė ne daiktus, o širdies šilumą. Nors senelė jau ir mirusi, bet kaip pabėgti nuo persekiojančio vaizdo: ji guli karste apstatyta žvakėmis, tu grįžti į laidotuves, liūdnas atsistoji šalia, o ji staiga prasimerkia ir pastebi, kad tu be megztinio – vienintelės dovanos, kurią ji dar galėjo tau duoti. Gal kadaise, jaunystėje, ir sunkiau buvo suvokti, kad mėtydamas daiktus tu mėtai senelės rūpestį ir džiaugsmą. Bet kodėl gi nesuvokei? Juk jeigu būtum bent kiek pagalvojęs, bent kiek atsiribojęs nuo jaunatviško egoizmo, turėjai tai suvokti. Toks yra Radzevičiaus novelės „Kaltė“ turinys.

O štai novelė „Po nakties“. Atbudęs rytą, pasakotojas pajunta baisią gėdą ir nerimą: kodėl jis leido pas save pasilikti merginai, kurią mylėjo liesas vienerankis vaikinys? Kai mergina su vaikinu užėjo pas jį į svečius, jis nei iš šio, nei iš to išskleidė savąsias povo plunksnas, žarstė komplimentus, gundomai juokavo, sužadino jai gyvenimo laikinumo jausmą, ir ji pasidavė jo kerams. Viską supratęs, vienerankis tyliai išslinko ir paliko juos vienus. O ką daryti dabar? Kaip pažvelgti šeiminkams į akis, kaip pereiti per kaimą, kai, atrodo, viskas tave smerkia:

*ir pakelėj surikiuoti klevai, ir pinučių tvora, ir ant kuolo užmauta puodynė, ir akėčiom išpurenta žemė, ir moly suplūktas kelias, ir sulinkusiu per kelius šeiminko figūra, ir ankstyvi garsai už sienos.*²

Pasakotojas nebijo apkalbų, nebijo, kad tos apkalbos pasieks žmoną, jam gaila merginos, į kurią jis pažiūrėjo egoistiškai ir lengvabūdiškai. Tada, vakare, jam atrodė, kad vienerankis nesugeba jos įvertinti, kad ji ne jam skirta. Bet dabar jis sutrinka ir neberanda išeities, nes visi kaimo garsai jam sako:

¹ *Dešimt klausimų rašytojams*, p. 289.

² B. Radzevičius, op. cit., p. 126.

„Moterį reikia priimti taip, kaip mes priėmėm šią žemę ir šį gyvenimą – be žvilgsnio atgal, be kitų patarimo ir be jokios ateities numatymo.“ O aš – kuo gi ją palaikiau? Ir dabar, drebanti kaimo ir mieste paliktos tavo žmonos akivaizdoj, visa būtybe protestuojanti prieš jai numatytą vietą, ji inkščia kaip nuspirtas šunytis. (p. 128)

Prasismelkti kuo giliau į savo poelgių priežastis, išsiaiškinti jų esmę, nuplėšti išorinį reiškinį apvalkalą ir pamatyti, kas už jo slypi, yra vidinis Radzevičiaus poreikis ir aistra. Tuo autorius apdovanoja ir savo personažus. Todėl ir mašininkės („Mūsų biure“), spausdinančios savo įstaigos vyrų raštus, gali drąsiai sakyti:

Iš karto pajuntame mažiausią netikrumo gaidą jų balse, iš pirmo žodžio, iš vieno gesto išpėjame, ko jiems stinga, ką kuris galvoja apie mus. (P. 174)

Žmogiškumas – tai mokėjimas pajusti, kas tikra, o kas dirbtina, tai gebėjimas sugerti į save šio pasaulio didybę ir menkystę neprarandant savo asmenybės, tai aukštesnio tikslo jutimas neprimetant to tikslo kitiems, tai savo prieštaringos prigimties suvokimas tikint, kad gėris ir grožis tavyje vis dėlto nugalės – tokia maždaug būtų Radzevičiaus koncepcija. Ji susiklostė natūraliai – kaip gilaus susikaupimo rezultatas. Radzevičiaus žmogus dvasios šilumą skleidžia ne todėl, kad jaučia pareigą tai daryti, o todėl, kad kitaip elgtis jis nemoka ir negali. Žmogiškumas kaip spontaniškas dvasios aktas, kaip vidinis poreikis, matyt, kilo iš pačios rašytojo prigimties. Be abejonės, paliko pėdsaką ir nelengva vaikystė, ir humanistinė lektūra. Matyt, veikė ir kaimas su aiškesne vertybių gradacija ir stipresniu atsakomybės jausmu. Juk, nepaisant vienos kitos išimties, kaimas Radzevičiaus novelėse visada atlieka humanizuojančios ir sušildančios atmosferos vaidmenį.

Albertas Zalatorius, „Apie žmogiškumą Broniaus Radzevičiaus novelėse“, *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*, sudarė Dainius Vaitiekūnas, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 47–51.